

**УСТОЙЧИВИ СМИСЛОВИ АСПЕКТИ,
СВЪРЗАНИ С НЯКОИ ЗООНИМИ
(НА БАЗАТА НА ПРИМЕРИ ОТ БЪЛГАРСКАТА И ГРЪЦКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ)**

Емилия Авгинова-Николова

Фразеологичните единици (ФЕ) в даден език се считат за една от най-ярките прояви на национално-културната специфика на този език. Въпросът, в какво се проявява тази специфика, продължава да бъде предмет на дискусии. Известно е, че културата на всеки народ се отразява в неговия език. „Ако разбираме културата като всичко, създадено от човека, в противовес на природата, то и самият език би трябвало да бъде признат като част от културата, създадена от определено човешко общество. Затова, когато се говори за отражение на културата върху езика на даден народ, то се подразбира, явно, отразяването в него на външноезиковата култура, тъй като самият език се явява компонент на културата”. (Гак 1999, 260).

Породени преди всичко от потребностите на всекидневното общуване, ФЕ изпълняват в него ролята на номинативно-характеризиращо и особено експресивно средство. Те имат важно значение при създаването на езиковата картина на света, превръщайки се в „огледало на нацията” (вж. Маслова 2001, 54).

Националната специфика на фразеологичните единици се проявява най-ярко при съпоставянето на различните езици. Според В. Гак тя се обуславя от два фактора – обективен и субективен.

Обективният фактор се състои в природните и културните реалности, присъщи на бита на определен народ, които не съществуват в бита на други народи. Като пример се дава често френският израз „*pale comme une endive*”, означаващ: „блед като мъртвец” (букв. „блед като ендивий” – малко известен у нас вид градинска цикория, която се отглежда при съвсем слаба светлина, поради което е бледа на цвят).

Субективният фактор се състои в произволно избиране, когато думи, отразяващи едни и същи реалности, са представени по различен

начин във фразеологията на различните езици. Например в българския език няма фразеологична единица с думата *артишок*, поради факта, че това растение не е типично за нашата култура. То обаче присъства например в гръцки, френски, италиански. Ако вземем ФЕ от първите два езика – гръцки и френски – ще установим, че то е получило различна символизация в тези езици. Във френския има израз *avoir un coeur d'artichaut* (букв. сърцето, т.е. меката сърцевина на артишока) – вятърничав съм, влюбчив съм, в гръцки съществува изразът: *καρδιά αγκινάρα* – за човек с широка душа, добър, който може да обича всички. Различията тук между български и гръцки са обективни, а между гръцки и френски – субективни.

И така, връщайки се към културната специфика на ФЕ, можем да отбележим, че тя се определя от съотнасянето на ФЕ с елементите на материалната или духовната култура на определено общество, на неговото мислене, въображение, наблюдателност и асоциативност, отразявайки отношението на човека към заобикалящия го растителен и животински свят.

Настоящото изложение е опит за представяне на актуализираните във ФЕ с компонент название на домашни животни конотативни значения в български и гръцки език (Под *конотация* разбираме неденотативно значение на лексикалната единица, което влиза в нейната семантична дефиниция и се разкрива в различни езикови контексти. Лексикалната конотация, обикновено откриваме, когато денотативното значение отива на втори план или изобщо не участва в семантичната интерпретация на значението на лексемата.). Така от една страна ще се очертае връзката между отношението на нашия народ към различни представители на животинския свят и човешките качества, с които те се асоциират, а от друга – отношението на гръцкия народ съответно към тези представители на животинския свят и човешките качества, с които те се асоциират.

Доста многобройни и разпространени са ФЕ, свързани с домашните животни, с техните качества, навици и поведение. Това е логично, тъй като в бита и на българина, и на гърка открай време животните са имали постоянно присъствие и важна роля.

Тъй като в процеса на работа събраният материал се оказва разнообразен и обемен, в рамките на тази статия ще бъдат представени само значенията, които конотират лексемите *куче* / *σκύλος*, *котка* / *γάτα*, *магаре* / *γάιδaros*, *овца* / *πρόβατο*.

Известно е, че ФЕ не са единни по степента си на фразеологизация. Някои са напълно завършени фразеологични образувания, други са по-скоро само сравнения и т.н. Така или иначе, ФЕ са единно цяло във формално, семантично и функционално отношение и не могат да се редуцират до отделните си компоненти, поради факта, че се нарушава смисловата цялостност на израза, който е резултат от своеобразното и трайно свързване на представи и асоциации, напр.: *кротост, невинност* – агне, *вярност* – куче и др.

Изследваните ФЕ могат да бъдат групирани с оглед на експресивно назоваваните от тях човешки качества логично в две основни групи: I. Група на отрицателните качества и II. Група на положителните качества. В изложението обаче нямаме за цел да подчертаем тази класификация, поради което тук няма да ѝ се подчиняваме.

Сред всички конотативни значения, които се съдържат в образа на кучето, най-широко застъпено и в двата езика е значението '*лош и тежък начин на живот*', напр.: *живея като куче, страдам като куче* в смисъл на '*живея при лоши условия, бедно, в нищета*' и '*много страдам*'. Това е причината и за следващата конотация: *живея като куче, водя кучешки живот* – ζῶ σαν σκυλί, κάνω σκυλήσια ζωή.

С названието на кучето се свързва и '*постоянният глад*' поради липса на сигурен източник на прехрана, напр.: *гладува като куче, гладен като куче*, на което семантичен еквивалент в гръцкия език може да бъде *σαν πεινασμένος σκύλος (με κοίταζε)*. Към тежкия начин на живот може да се добави в български език само и значението 'липсата на късмет', което се вижда от ФЕ: *върви ми като на бясно куче тоягите* със значение '*много ми върви, но все за лоши работи*'.

Или:

ходя като глуха кучка, влача се като пребито псе, съответствие на които в гръцкия се открива във ФЕ с доста близко значение: *πάω σαν το σκυλί (στ' αμπέλι)*.

Кучето, не само че замръзва от студ, считайки се бездомно (в българския откриваме сравнението *мръзна като куче*) но и 'умира изоставено' и при тежки условия: *умирам като куче*, съответствие в гръцки език: *πεθαίνω σαν το σκυλί*. Кучето е смятано от евреите и от източните народи за *нечисто животно*, отреждана му е ролята на пазач на двора или стадото. В библейските текстове е символ на *нищожество* и през-

рение. Тази враждебна настройка е намерила израз и в езика. Напр. **кучешка смърт**, т.е. *смърт без християнско покаяние*.

Образът на кучето конотира и в двата езика не само с ‘лошия начин на живот’, но и с проява на ‘лошо отношение към някого’, вероятно защото не само, че върши малко работа, но и не става за ядене. В известен смисъл изненадваща се явява аналогията, че кучето се използва за обозначаване на негативната характеристика ‘лош, зъл човек’, защото обикновено на кучето се гледа като на приятел на човека и пазач на дома и собствеността му.

Тази характеристика е отразена и в двата езика, но с такова значение в българския език се срещат значително повече устойчиви изрази, отколкото в гръцкия:

зъл (злобен) като куче

зъбя се като куче – ‘говоря остро, злобно, заканително’.

пазете се от псетата – ‘пазете се от лошите хора’ (с библейско значение)’

псетата да го ядат – ‘никак не ме е грижа за някого, тъй като ми е неприятен’

хващам куче за опашката – ‘постъпвам неразумно и рисковано, навличам си беда’

вия като псе (куче) – тази сравнителна конструкция развива устойчивост с образно значение ‘напъден, ненужен, бездомен’

Среща се и в двата езика сравнението:

убивам като куче някого – *σκοτώνω σαν σκυλί κάποιον*.

Паралелно с това обаче, кучето е и символ на издръжливост и олицетворява неуморен човек, който не се спира пред трудности:

работи като куче – *δουλεύει σαν σκύλος = είναι σκύλος στη δουλειά του*.

И в българския, и в гръцкия език с лексемата *куче* са отразени и качествата ‘вярност’, ‘преданост’ и ‘любов’ към някого:

верен като куче – *πιστός σαν σκύλος*

Също много често срещани състояния, свързвани не само с кучето са ‘обърканост, учудване, смущение, уплаха’ (обикновено от нещо непознато). Сравнения, изразяващи такива състояния, могат да се срещнат по-често в българския език, отколкото в гръцкия, напр.:

мигам като куче в лапавица, чюдя се като куче в небрано лозе, чюдя се като куче в сливи, обърквам се като куче на мост, обърквам се като куче във воденица.

В българската езикова картина на кучето се приписва и ‘мързел’. Тази характеристика е отразена и в двата езика:

свършивам я като кучето на нивата = свършил я като кучето с опашката си *εγώ το λέω του σκύλου μου, και ο σκύλος στην ουρά του* (в бълг. език имаме и друго съответствие: Казала лисицата на опашката си)

И още сходства:

куче, което лае, не хапе – σκύλος που γαυγίζει δεν δαγκώνει.

Следващите значения, които допълват езиковата картина, конотирана от образа на кучето, се откриват отново само в български език. Много често в речта на българина може да се чуе:

минава ми като на куче със значение ‘за рана – зараствам бързо’ – *θα του περάσει γρήγορα (η πληγή)* – В гръцки език не наблюдаваме такъв еквивалент със съответния компонент.

В български език за разлика от гръцки откриваме и ФЕ, в които чрез кучето се характеризира глупавия човек. Например:

врещам се като куче на бълвоча си – 1. *глупавият повтаря глупостта си, не може да избяга от глупостта си, 2. отново се обръщам към онези, на които съм причинил мръсотии и мизерии.*

От гледна точка на броя на извадените ФЕ с компонент названия на домашни животни доста голям брой касаят *кучето*. В тази група ФЕ забелязваме и значителни прилики в значенията, които конотира това животно в двата езика. Устойчивите изрази с лексемите *куче / σκύλος-σκυλί* показват също и някои различия в представите и разбиранията за ролята на кучето в езиковата картина на българския и гръцкия език.

Голяма част от ФЕ, предимно сравнения с компонент названия домашни животни, съдържат лексемата *котка (котарак) / γάτα*

Конотативното значение ‘малко’ в гръцкия и българския се илюстрира от устойчивите сравнения *ям като коте*, а в гръцкия, отново с лексемата *котка*, но: *όσο πατάει η γάτα*, в букв. превод – *колкото/ както пристъпва котката*

ФЕ се базират на наблюденията на двата народа, що се отнася до интелекта на този домашен любимец. И в двата езика *котката* е олицетворение на способен човек. Например в български език: *котка* – ‘*умен човек с много възможности*’, и съответствието в гръцки език – *γάτα με πέταλα* (букв. *котка с подкови, подкована котка*)

‘Мързелът’ е също една от чертите, които се свързват с *котката*:

лежа като котарак на припек и в гръцки: *σα μαχμουρλής γάτος* (букв. *като котарак махмурлия*)

Следващите устойчиви изрази се наблюдават само в български:

С котката се свързва и ‘безшумното ходене’, напр.: **вървя (стъпвам) като котка**, ‘пъргавина’ – **катеря се като котка**,

Черната котка и в двата езика – гръцки и български – е причина за липсата на късмет, нещастие, несполуката:

мина ми /черна/ котка път – μου’κοψε το δρόμο μαύρη γάτα

Също така и в двата езика котката има по седем живота:

като котката има седем живота – Είναι εφτάψυχος σαν τη γάτα.

Откриваме още два примера за пълно съответствие:

Когато котката я няма, мишките танцуват. – Όταν λείπει η γάτα, χορεύουν τα ποντίκια.

Играя си с някого като котка с мишка. – Παίζω με κάποιον όπως η γάτα με το ποντίκι.

И в гръцки, и в български намираме абсолютно еквивалентни ФЕ, що се отнася до хора, живеещи в постоянни кавги: **като куче и котка са – σαν το σκυλί με τη γάτα είναι**. Или **ядат се = карат се като куче и котка – τρώγονται σαν το σκυλί με τη γάτα**.

гледат се като котараци, само в български, която ФЕ също изразява враждебност.

Само в гръцки език:

σαν βρεγμένη γάτα – подписнат или унижен, със съзнанието, че е допуснал грешка, гузен

αυτό το ξέρει και η γάτα μας – това и децата го знаят

ούτε γάτα ούτε ζημιά – ни лук ял, ни лук мирисал

Друго название на животно, което присъства малко по-рядко в състава на ФЕ е **овцата**.

У евреите и като цяло у източните народи овцете са били сред най-ценното имущество. Кротки, непретенциозни и добродушни, те се отглеждали лесно и давали добри материални блага. Затова и понякога били асоциирани с глупостта.

глунав като овца (само в български)

вървят като овце – πάνε σαν τα πρόβατα – които без да мислят следват нкг.

като овца на закление – без да се противи, безропотен, мълчалив човек – (πηγαίνω) σαν πρόβατο επί σφαγήν (σε σφαγή)

лутам се като овца – ходя без посока и цел, не мога да намеря верния път = заблудена овца – απολωλός πρόβατο – отклонил се от правилния път човек. (Притча за заблудената овца. Мат. 18: 12–14, цит. по Въттов 2002, 239)

За ситуации, в които неправилно се доверяваме на човек, който има лоши намерения към нас:

накарали вълка да пази стадото – βάλανε τον λύκο να φυλάει τα πρόβατα.

За човек, който винаги се противопоставя на околните - *белязана овца = черната овца – το μαύρο πρόβατο.*

като овци сред вълци – безпомощни, беззащитни, изоставени – σαν πρόβατα μέσα σε λύκους”. (Ματθαίος 10: 16 – Мат. 10: 16).

Още един образ на животно, който се среща особено често във ФЕ, по-скоро в гръцки език, отколкото в български, е този на *магарето*. В българския само то може да бъде синоним на черна овца, подобно на горния случай:

белязано магаре (само в бълг. език) = *черната овца*.

Образът на магарето е многозначна фигура, разпространена от дълбока древност. Освен познатите идеи за *‘невежество и безсмислено упорство’*, то е символ на редица други положителни и отрицателни качества и алегии. В приказки, разкази, пословици, басни и поговорки магарето се явява като олицетворение на *‘благоразумие’*, *‘хитрост’*, *‘пресметливост’*, *‘предприемчивост’*, *‘мъдрост’*, *‘глупост’* и *‘необикновен инат’*.

В древна Гърция магарето се свързва с бог Дионисий, а в Делфи то служело за жертвоприношения. Изразът „магарешки уши” произхожда от легендата, според която Аполон превърнал ушите на фригийския цар Мидас в магарешки. Причината била, че последният предпочел музиката на бог Пан пред тази на Аполон. Преведено на езика на символите, цар Мидас бил наказан заради това, че избрал музиката на чувствените изкушения пред тази на душата, разума и хармонията.

В Библията ослицата е представена само в положителна светлина, напр.: магарецата на Валаам го предупреждава за присъствието на божия ангел. В българския език откриваме ФЕ *магарецата на Валаам говори* със съответствие в гръцки *η γαϊδούρα του Βαλαάμ μιλούσε* – за търпелив и кротък човек, който изведнъж проговаря.

Както може да се види от библейските разкази, това животно символно отвежда към понятията *‘бедност’*, *‘търпение’*, *‘спокойствие’*,

‘смирение’, ‘покорство’, ‘смелост’, ‘примирение’ и ‘спасение’. (Във връзка с това Ришар дьо Сен-Виктор казва, че щом Христос е пожелал да язди именно такова животно, то е, за да покаже необходимостта от смирение).

Позовавайки се на гръцкия езиковед Г. Бабиньотис, думата магаре в гръцки език *γάιδαρος* (с. 402, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, 1998) е с чужд произход. Старогръцкото *όνος* има източен произход – от шумерската дума *anš^u*, вече остаряла, както и старогр. *ίνος* (<**osonos*), латинското *asinus* и арменското *իջու* (*ēs*). По-новата дума *γάιδαρος* (от старогр. *γαϊδάριον*) прилиза от арабското *ga/i/dar*, което означава *жестокост, тормоз*, т.е. това, което често хората упражнявали върху това животно, в резултат на което се появила думата *γάειδαρος*, произлизащо от «*αει δέρεσθα*» (букв. *когото винаги бият*).

Редица унижителни и обидни значения се свързват с изразите, които включват наименованието на това животно, както в старогръцкия, така и в новогръцки език. В наши дни в езика са останали наистина повече ФЕ, в които магарето е погледнато от негативната му страна.

Ето няколко примера за това, срещащи се в съвременния гръцки език:

Είναι γάιδαρος ξεσαμάρωτος = Γάιδαρος με περικεφαλαία – голямо/истинско магаре е, ужасно невъзпитан човек

Ο γάιδαρος είναι γάιδαρος και ας φορεί και σέλα (букв. *Магарето си е магаре, дори и седло да носи*) = *Магарето си е магаре = Магарето и на хаджилък да ходи, пак магаре се връща.*

Έχει αυτιά γαϊδάρου – Има магарешки уши (за големи уши)

Πεισματάρης σαν γάιδαρος – Упорит като магаре

Έδεσα δένω, το γάιδαρό μου = εξασφαλίστηκα, σιγουρεύτηκα – изтъках си платното, работата е опечена, оплетох си кошницата

Δύο γαϊδάρων άχυρα δε μπορεί να μοιράσει = είναι βλάκας – На две магарета кош слама не може да раздели.

Друг случай, в който в български език магарето е заменено с коня:

Κάποιου χάριζαν γάιδαρο και τον κοίταζε στα δόντια – На харизан кон зъбите не се гледат.

Само в български език се срещат ФЕ:

Магаре стока не е, зет роднина не е, върба дърво не е.

Магарето викали на сватба: или вода няма, или дърва няма.

Магарешки рай (шег.) – затвор, тъмница

Направената съпоставка разкрива наличието на две групи ФЕ в български и гръцки език:

Първата обхваща общите за двата езика конотирани значения. Някои от въпросните ФЕ имат доста широк ареал.

Втората група обхваща самобитните устойчиви изрази, много от които представят изненадващи асоциации и метафори, неповторими по своята образност и експресивност.

Всичко казано дотук се явява предизвикателство за по-нататъшни изследвания по настоящата тема.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Българска народна поезия и проза: Легенди, предания, пословици и поговорки. Т. 7. София, 1983.

Вътов, 2002: В. Вътов. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. В. Търново, 2002.

Гак, 1997: В. Г. Гак. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами), Вопросы языкознания, 1997, № 5.

Григоров, Кацаров, 1986: М. Григоров, К. Кацаров. Български пословици и поговорки. София, 1986.

Гак, 1999: В. Г. Гак. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов, Фразеология в контексте культуры. Москва, 1999.

Козлова, 2001: Т. В. Козлова. Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных. Москва, 2001.

Козлова, 2003: Т. В. Козлова. Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке. Москва, 2003.

Кънчева, 2002: Л. Кънчева. За някои конотативни значения на българските и полските устойчиви сравнения с названия на домашни животни, Научни трудове на ПУ. Т. 40, кн. 1, 2002.

Маслова, 2001: В. Маслова, Лингвокультурология. Москва, 2001.

Руско-Български фразеологичен речник, 1980: Москва – София, 1980.

Фразеология в контексте культуры. Институт языкознания РАН. Москва, 1999.

Μπαμπινιώτης, 1998: Γ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, Αθήνα, 1998.